

ԱՐՏԱՇԵԱՆԱՅԻՆԱԶԱՐՅԱՆ

ՋԱԲԱՐՅԱՆՆԵՐԻ ԲՈՒՆ ՏՈՀՄԱՆՈՒՆԸ

XIII. երկրորդ կեսից - XIV. առաջին կեսը Հյուսիսային Հայաստանի և վրացական թագավորության ռազմաքաղաքական, պետական ու մշակութային կյանքում հսկայական դեր խաղացած հայկական Ջաբարյան իշխանական տոհմի պատմության հետ կապված որոշ հարցեր մեկուկես դար հետազոտության առարկա լինելով հանդերձ, այսօր էլ վիճելի են: Դա պայմանավորված է ոչ միայն աղբյուրագիտական մյուսի սակավությամբ կամ իրարամերժությամբ, այլև վրացագիտության մեջ վերջին տասնամյակներում Ջաբարյանների պատմության՝ աչառու քննությամբ: Դրա նպատակը ոչ միայն վրաց միջնադարյան պատմության ոսկեդարի կերտմանը զորավիգ այդ տոհմի դերի նսեմացումն է, այլև նրան վրացի հռչակելը, դարավոր բարեկամ ու դաշնակից հայ ժողովրդի պատմության հաշվին սեփականի՝ դրա կարիքը չունեցող հարստացումը:

Վրացագիտության մեջ այդ դիրքորոշումը սկիզբ առավ Ա.Ջանաշիայի խմբագրությամբ 1946թ. հրատարակված «Վրաստանի պատմության» դպրոցական ձեռնարկով¹ և նրա ստորագրությամբ 1947թ. ռուսերեն երիցս տարբեր խորագրերով լույս տեսած հոդվածով²: Դրանցում առաջ քաշված դրույթներն ու պատմական իրադարձությունների մեկնաբանություններն արտացոլում էին նաև Ջաբարյանների էթնոմշակութային պատկանելության մասին վրացագիտության դրսևորած նոր մոտեցումը, որը հետագայում ոչ միայն չսրբագրվեց, այլև ավելի խորացվեց³: Ջարգացնելով «Վրաստանի պատմության» ձեռնարկի մտքերը, Ա.Ջանաշիայի ստորագրած հոդվածում առաջ է քաշվել նաև այն դրույթը, ըստ որի Ջաբարյանների առավել նշանավոր ներկայացուցիչներ Ջաբարե ամիրսպասալարն ու նրա եղբայր Իվանն աթաբեկը «վրաց ազնվականական տոհմի ներկայացուցիչներ էին, որոնք սերմնդ սերունդ կրում էին Մխարգրծելի տոհմանում: Այդ մաքուր վրացական անունը ... թարգմանությամբ իսկապես նշանակում է Երկայնաբազուկ, բայց այն պետք չէ թարգմանել...: Այսպիսով Երկայնաբազուկը մտացածին ձև է, իսկ Ջաբարյանը՝ ուղղակի զավեշտա-

¹ «История Грузии», т. I, Тбилиси, 1946, с. 220.

² Джанашия С., Об одном искажении исторической правды («Вопросы истории», 1947, N 5, с. 71-89); его же, Грубое искажение исторической правды («Заря Востока», 1947, 25. I.); его же, Об одном примере искажения исторической правды. По поводу книги Н.М.Токарского «Архитектура древней Армении», Тбилиси, 1947.

³ Довдуга В., Некоторые замечания на коллективный труд истории армянского народа («Мяомхелишвили», т. III, Тбилиси, 1953, с. 317-321), Բաբրաճե Ա., Այդպես է վկայում պատմիչը («Մնաթորի», 1970, N 4, էջ 183-186, վրացերեն), Սեսխիա Շ. Ա., Վրաստանի ներքաղաքական վիճակը և պետական կառուցվածքը XII դարում, Թբիլիսի, 1979 (վրացերեն) և ուրիշներ:

կան»¹: Իր ուսուցչի դրույթներն ամեն զնով հիմնավորելու նպատակ հետապնդած Շ.-Մեսխիան նպատակադիր չիմացությամբ զուգորդված քննությամբ ցանկալին իրականությամբ փոխարինելով՝ ի վերջո պնդել է, թե իբր աղբյուրների վկայությամբ Մխարգրծելին ոչ թե անձնական մականուն է, այլ՝ տոհմանուն, որը կարող է կրած լինել Ջաքարեի ու Իվանեի պապ Ջաքարիան և որ քրդական ծագման այդ տոհմի ազգանվան զուտ վրացական Մխարգրծելի ձևը մատնանշում է նրա ի սկզբանե վրացիանալը և վրացական ֆեոդալական տոհմ դառնալը²: Սակայն, ինչպես արդեն ապացուցվել է, XIII դ. հայ պատմագրության մեջ արժանանում է Ջաքարյանների քրդական ծագման վարկածը ստույգ չէ, և այդ տոհմն ի սկզբանե հայկական է եղել³:

Իսկապես, ժամանակի վրացական գրչագիր աղբյուրներում Ջաքարյանները հիշատակվում են Մխարգրծելի պատվանուն – մականվամբ, որը վրաց իրականության մեջ փոխարինել է նրանց բուն՝ Ջաքարյան, տոհմանվամբ: Ընդ որում, Մխարգրծելի պատվանուն-մականունն առաջին անգամ հանդիպում է XIII դարով թվագրվող «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանականը» երկում: Նրանում Թամար թագուհու առաջին պատմիչը, ողբալով Ջաքարե ամիրսպասալարի մահը, նրա բարեմասնությունների հիմքում դնում է ծագումը ևս՝ գրելով, թե «դա տոհմից էլ էր՝ նա Արտաքսերքսես Մխարգրծելի ազգակիցն էր և հավատով հայ էր»⁴: Այսպիսով, վրաց պատմիչը ելնելով ազգության իր ժամանակի նաև կրոնադավանական ըմբռնումից, Ջաքարեին իրավացիորեն հայ է դիտում⁵ և, միաժամանակ, նշանավոր տոհմերին հա-

¹ «Вопросы истории», 1947, N 5, с. 85, Այսպես գրելով հանդերձ, Ա. Ջանաշիան չբացատրում է մխարգրծելի բառը վրաց պատմիչի կողմից թարգմանաբար գործածվելու իրադրությունը: Ի դեպ, հայերեն երկայնաբազուկ բառը վրացերեն մխարգրծել բառի թարգմանությունը չէ: Աս. Շահնազարյանը և Լ. Մելիքսեթ Բեկը վաղուց նկատել են, որ մխարգրծել հայերեն նշանակում է երկարատև կամ երկարաթիկունք (Շահնազարյան Աս., Ջաքարյան (Երկայնաբազուկ) տոհմի ծագումը, գաղթը դեպի Չորագետ և նախորդները («Շողակաթ», Վաղարշապատ, 1913, էջ 67, Մելիքսեթ Բեկ Լ., Հայերը վրաց հին գրականության մեջ («Գեղարվեստ», 1921, N 7, էջ 38, ծան. 3):

² Մեսխիա Շ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 251-253:

³ Շահնազարյան Ա. Ի., Ջաքարյանների տոհմաժառի հարցի շուրջ («Պատմա-բանասիրական հանդես», 1985, N 3, էջ 209), Մարգարյան Հ. Գ., Ջաքարյանների ծագման ավանդությունը միջնադարյան հայ պատմության մեջ (նույն տեղում, 1992, N 2-3, էջ 140-151), նույնի՝ Ջաքարյանների ծագումը (նույն տեղում, 1994, N 1-2, էջ 156-175), Շահնազարյան Ա. Ի., Ջաքարյանների ծագումնաբանությունը (ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2001, N1, էջ 39-58):

⁴ «Քարթլիս ցխովրեբա», հ. 2, Թբիլիսի, 1959, էջ 110 (վրացերեն):

⁵ Ըստ երևույթին պարսկական իրականության հետ Ջաքարյաններին կապելու հիմքում ընկած է Հայաստանի հարավից դեպի հյուսիս այդ տոհմի՝ Պարսկաստանի վրայով գաղթած լինելը, ինչի մասին պահպանված ավանդությունը փաստել է նաև Իռանի Բագրատիդներին (Կ. Կեկելիձեի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ, ֆ. Տ. ձեռ. N 3729, ք. 10V): Հ. Մանանդյանն իր հերթին նկատել է, որ «Ջաքարյանների տոհմի «երկայնաբազուկ» կոչումը նոր ծագում ունի և հիմնված է Քարթլիս-Ցխովրեբայի սխալ վկայության վրա, որ իբր թե ամիրսպասալար Ջաքարեն (Բ-ը) Պարսից Արտաքսերքսես Ա. Երկայնաբազուկի ցեղիցն էր» (Մանանդյան Հ., Զննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Գ., Երևան, 1952, էջ 126, ծան. 3): Գ. Հովսեփյանն այս վարկածն առասպել է համարել (Հովսեփյան Գ., Խաղրակյանը կամ Պռոշյանը հայոց պատմության մեջ, Անթիլիաս, 1969, էջ 2):

Ճախ օտար եթնիկ ծագում վերագրելու համընդհանուր պատմագրական ավանդույթին տուրք տալով ու Ջաքարյանների սերմանը քաղաքական ենթատեքստ հաղորդելով, Ջաքարեին դիտում է Զ.ա. Մդ. ապրած Արտաքսերքսես I Աքեմենյանի ազգակա-նը: Դա, ինչ խոսք, պատմական իրականության հետ որևէ աղերս չունի: Ինչպես ցույց է տվել Կ.Կեկելիձեն, Թամար քազուհու առաջին պատմիչը, ելնելով պատմագրական ավանդույթից և իր ժամանակի քաղաքական մտածողության պահանջներից, Թամար քազուհուն սերված է համարել աստվածաշնչային Դավիթ քազավորից, իսկ նրա ա-մուսին Դավիթ Սոսլանին՝ Դավիթ քազավորի եղբորորդի Եփրեմից, դրանով իսկ շեշ-տելով Թամարի ազնվազարմությունն ամուսնու նկատմամբ: Վրաց պատմիչը նույն կերպ է վարվել վրացական քազավորությունում Բագրատունիներից հետո երկրորդ դեմքը հանդիսացող Ջաքարյանների տոհմաբանությունը կերտելիս՝ նրանց վերագ-րելով հին, օտար, արքայական, բայց իրենց սյուզերեններից ցածր ծագում²: Ինքը՝ Շ.Մեսխիան էլ է նկատել, որ «XII-XIIIդդ. Վրաստանում հնագույն արքայական տոհմին Մխարգրծելիների տոհմի՝ ազգակից լինելու վերաբերյալ պաշտոնական տեսություն է ստեղծվել», դրանով իսկ ընդունելով Արտաքսերքսես I-ին Ջաքարյանների ազգա-կան լինելու մասին վրաց պատմագրության մեջ շրջանառված, բայց պատմական անցյալի հետ որևէ կապ չունեցող տեսության քաղաքական ենթատեքստը: Դրանից պետք է բխեր նրա այն մտահանգումը, որ Արտաքսերքսես I-ի պատվանուն-մականու-նից բխած մխարգրծելի բառը ոչ թե Ջաքարյանների բուն տոհմանունն է, այլ իրական արմատներ չունեցող հորջորջումը: Սակայն, Շ.Մեսխիան ոչ միայն դա չի արել, այլև պնդել է, թե իբր վրաց պատմիչը դրանով բացատրել է բուն տոհմանվան՝ Մխարգր-ծելիի ծագումը:⁴ Ընդ որում, Շ.Մեսխիան շրջանցել է այն հանգամանքը, որ Ջաքար-յաններն իրենց մերթ Արծրունիներից, մերթ Բագրատունիներից սերված համարելով հանդերձ, երբեք չեն փորձել ազգակցական կապեր փնտրել Աքեմենյանների հետ:

Տեսնենք, թե ինչպիսին են աղբյուրագիտական տվյալները⁵, որոնցով Շ.Մես-խիան փորձել է հաստատել Ջաքարյանների բուն տոհմանունը Մխարգրծելի լինելու վերաբերյալ Ս.Ջանաշիայի պնդումը⁷: Վերջինիս վկայակոչած Արուճի, Դադբատի և Օձունի վիմագրերին նա հավելել է երկու հայերեն (Անիի ու Սանահինի) երկու վրա-ցերեն (Քոբայրի ու Դնեվանքի) արձանագրություններ, ինչպես նաև Վահանավանքի վրացերեն կանոնադրությունը: Իրականում այդ հինգ հայերեն վիմագրերից չորսում հիշատակված Մխարգրծել բառը ոչ թե տոհմանուն է, այլ Ջաքարե ամիրսպասալարի որդի Շահնշահի (Սարգիս) բազմաթիվ զավակներից մեկի՝ Մխարգրծելի, անձնանու-

¹Կեկելիձե Կ., Վրացական քաղաքական մտածողության մի դրվագ դասական ժամանակաշրջանի գրականության մեջ («Էտյուդներ հին վրաց գրականության պատմությանից», հ. 1, Թբիլիսի, 1956, էջ 312-318, վրացերեն):

²Հմմտ. Մարգարյան Հ.Գ., Ջաքարյանների ծագումը, էջ 163-164:

³Մեսխիա Շ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 210:

⁴Նույն տեղում:

⁵«Պատմա-քանասիրական հանդես», 1971, N 1, էջ 86, «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ VI, Երևան, 1977, էջ 22:

⁶Այս տվյալների քննությանն անդրադարձել է նաև Խ.Թորոսյանը («Թագակիրների պատմությունն ու գովաբանությունը», որպես Ջաքարյան Հայաստանի ու Ջաքարյանների պատմության սկզբնաղբյուր, Երևան, 1992, էջ 202-220):

⁷Մեսխիա Շ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 249-253:

նը¹: Ս.Ջանաշիան և, հատկապես, Շ. Մեսխիան այդ արձանագրությունները ներկայացրել են կամ սխալ ընթերցմամբ, կամ՝ Մխարգրծելի անունը նյութի ենթատեքստից կտրված, կամ էլ՝ շարադրանքի իմաստը կեղծելով²: Պատկերը նույնն է նաև Քոբայրի արձանագրության հետ կապված, որտեղ ևս խոսքը Շահնշահի որդի, նույն Մխարգրծելի մասին է³: Ի դեպ, Շ. Մեսխիան փորձում է Կիրակոս Գանձակեցու կողմից Շահնշահի որդիների թվում Մխարգրծելի չհիշատակվելն⁴ առիթ դարձնելով ժխտել նրա գոյությունը: Սակայն, նա անտեսում է, որ Կիրակոս Գանձակեցին չի հիշատակել⁵ Շահնշահի նաև Աղբուղա ու Գևորգ որդիներին, ինչը բնավ էլ չի ենթադրում նրանց չգոյությունը: Վահանավանքի կանոնադրությունում հիշված Մխարգրծելը ևս ոչ թե տոհմանում է, այլ, ինչպես պարզվում է հիշատակարանից ու մի լուսանցագրից, Սարգիս Թնոզվեցու որդի Մխարգրծելի անունը⁶: Մեծ Սարգիս Ջաքարյանի և նրա եղբայր Վահրամի սերունդներում Մխարգրծել անվան կրկնությունը պատահական չէ, որովհետև այդ տոհմում հաճախ պատվանուն-մականունը կամ նույնիսկ տիտղոսը, վերածվել են անձնանվան: Դրա վկայությունն են Շահնշահ, Մխարգրծել և Աթաբեկ անունները: Բացի այդ, Ջաքարյաններին ևս հատուկ էր իրենց տոհմին բնորոշ անձնանունների կրկնությունը: Դնեվանքի արձանագրությունը մեզ հետաքրքրող հատվածում եղծված է և պարունակում է «...թուխուցես Մխարգրծելների» տառաշարը⁷: Վիճաբորի վերջին հրատարակիչ Պ. Սուրադյանը, ելնելով Մխարգրծել բառի հոգնակի գործածությունից, առաջարկել է «Ի արևշատության Ջաքարիա ամիրսպասալարի և Իվանե մսախորթութուցես Երկայնաբազուկների (Մխարգրծելների - Ա.Շ.) քերականորեն անհարթ (պետք է լիներ «Ջաքարիա ամիրսպասալար»), բայց տրամաբանորեն ընդունելի վերականգնումը: Ապա հրատարակիչը, ելնելով վերականգնումից և արձանագրությունում հիշատակված Թեոդորե II կաթողիկոսի աթոռակալության ժամկետից, այն թվագրել է 1200-1206թթ. միջամասով⁸: Չնայած նա արձանագրության հեղինակի ինքնությունն առկա է թողել, դրա բովանդակությունը ցուցում է, որ այն Ջաքարեն կամ Իվանեն չէ: Այսպիսով, այս արձանագրությունը ևս Շ. Մեսխիայի պնդումը չի հավաստում, քանի որ դրանում հիշատակված Մխարգրծելներ բառն իբրև պատվանուն-մականուն է օգտագործված, իսկ վրաց իրականության մեջ Ջաքարյանների նման հորջորջումը ոչ մի հետազոտող չի վիճարկել: Տվյալ պարագայում կարևորն այն է, որ Դնեվանքի արձանագրության հեղինակը Ջաքարյաններից չէ:

Անիում իր կառուցած (կամ վերաշինած) եկեղեցում թողած արձանագրության բանաձևային սկզբնամասում Ջաքարե ամիրսպասալարը գրում է. «Ի ժամանակս Աստուածածնալ եւ բարեպաշտ եւ թագոհեաց թագոհոյն Թամարի, ես հաւատարիմ

¹ «Վիճական տարեգիր», կազմեց Կ. Կոստանյանց, Ս. Պետերբուրգ, 1913, էջ 126, Կ. Ղաֆադարյան, Մանահնի վանքը և նրա արձանագրությունները, Երևան, 1957, էջ 125, նույնի՝ Հադրատ, Երևան, 1963, էջ 171, Ս. Ա. Ավագյան, Վիճական արձանագրությունների քառաքնություն, Երևան, 1978, էջ 126:

² «Вопросы истории», 1947, N 5, с. 85, Մեսխիա Շ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 250-253:

³ Մուրադյան Պ. Մ., Հայաստանի վրացերեն արձանագրությունները, Երևան, 1977, էջ 177:

⁴ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 393:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ «Վրաց իրավունքի հուշարձաններ», հ. III, Թբիլիսի, 1970, էջ 150:

⁷ Մուրադյան Պ. Մ., նշվ. աշխ., էջ 144:

⁸ Նույն տեղում:

ծառա նորին, որդի մեծ իշխանաց իշխանին ամիրսպասալար մխարգրծելին Սարգսի, մանդատորթութուցես ամիրսպասալար շահնշահ Ջաքարէ...»¹: Անիի ազատագրման (1199) և Թամարի մահվան (1207) թվականները ստիպում են արձանագրությունը թվագրել այդ միջակայքով: Դրանում Բագրատունիների տիտղոսաշարի մեջ մտնող շահնշահ պատվանունով Ջաքարեի հանդես գալը վկայում է, որ նա «մխարգրծել» բառը ևս հետին թվով օգտագործել է իբրև հոր պատվանուն-մականուն: Հակառակը պնդելիս կստացվի, որ նա իրեն սերված է համարել Բագրատունիներից, իսկ հարազատ հորը՝ Աքեմենյաններից: Ուստի այս վիճազիրը ևս չի հիմնավորում Մխարգրծելին Ջաքարյանների բուն տոհմանունը լինելու մասին վրացագիտության մեջ ամրագրված տեսակետը: Ավելին, վերը քերված աղբյուրները գալիս են կրկին հաստատելու Ջաքարյան տոհմի ներկայացուցիչների կողմից երբևէ Մխարգրծելի տոհմանունով հանդես չգալը: Անգամ Հռոմի պապ Հռոմորիոս III-ին Ռուսուդան թագուհու և Իվանե աթաբեկ Ջաքարյանի հղած պաշտոնական նամակներում ոչ առաջինն է Իվանենին Մխարգրծելի տոհմանունով հիշատակում, ոչ էլ երկրորդը՝ իրեն ու եղբորորդի Շահնշահ – Սարգսին, որին, ի դեպ, կոչում է ոչ թե անվան վերածված շահնշահ պատվանունով, այլ՝ Սարգիս կնքանունով²: Դատելով գիտական շրջանառության մեջ գտնվող հայերեն ու վրացերեն արձանագրություններից՝ Մեծ Սարգիս Ջաքարյանը ևս բացառյալ Անիի վիճազիրը, երբեք /այն էլ հետին թվով/ Մխարգրծելի պատվանուն-մականունով չի հիշատակվել: Հետևաբար, Ս.Երեմյանը վրիպել է՝ պնդելով թե իբր Մեծ Սարգիսը վրացիներից ստացել է «Մխարգրծելի» մականունը³:

Հենվանքի և Անիի 1199-1207թթ. միջակայքով թվագրվող արձանագրությունները թույլ են տալիս ճշտելու Ջաքարյանների՝ Աքեմենյանների ազգականները լինելու մասին վրաց իրականության մեջ պաշտոնական տեսության ստեղծման ժամանակը: Ինչպես տեսանք, «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանականը» երկում այդ մասին խոսվում է Ջաքարե ամիրսպասալարի՝ 1212թ. տեղի ունեցած մահվան կապակցությամբ: Մինչ այդ դրանում Ջաքարյանները բազմիցս հիշատակվում են, սակայն նրանց ծագման մասին ոչինչ չի խոսվում: Մինչդեռ տրամաբանված կլիներ, եթե վրաց պատմիչն այդ մասին խոսեր կամ Անիի 1161թ. իրադարձությունների հետ կապված՝ Մեծ Սարգիս Ջաքարյանին առաջին անգամ հիշատակելիս, կամ էլ՝ 1185թ.՝ նրա ամիրսպասալար դառնալն արձանագրելիս: Այնինչ, վերջին դեպքում նա բավարարվել է միայն նրա ազնվագարմությունը նշելով: Հետևաբար, պնդելի է, որ այդ տեսությունը ստեղծվել է Մեծ Սարգսից (+ 1187) հետո՝ նրա որդիների օրոք, XII դ. վերջին կամ, որ ավելի հավանական է, XIII դ. սկզբներին, երբ Ջաքարյանները հաստատուն բռնել էին վրացական թագավորությունում վրաց Բագրատունիներից հետո երկրորդ ֆեոդալական տունը դառնալու ուղին⁴:

¹ «Հիվան հայ վիճագրության», պրակ I, Երևան, 1966, էջ 58:

² Տաքադուա Ի.Մ., Վրասաանը Եվրոպայի արխիվներում ու գրապահոցներում (XII-XVI), Թբիլիսի, 1984, էջ 176-178 (վրացերեն):

³ Երեմյան Ս., Ամիրսպասալար Ջաքարիա Երկայնաբազուկ, Երևան, 1944, էջ 12-13:

⁴ Հետազոտողները «Թագակիրների պատմությունն ու զովասանականը» երկը բաժանում են երկու հատվածի՝ սահմանաբաժան ընտրելով Շամքորի 1195թ. ճակատամարտը: Ոմանք էլ այս հանգամանքից ելնելով՝ ենթադրում են այդ երկի երկու հեղինակ ունենալը: Եթե դա այդպես է, ապա Ջաքարյանների՝ Աքեմենյանների ազգականը լինելու տեսությունը սկսել է շրջանառվել վերջին հատվածի հեղինակի կողմից:

Այսպիսով, Մխարգրծելի տոհմանունը Ջաքարե ամիրսպասալարի ու Իվանե աթաբեկի պապ Ջաքարիայի կրած լինելու մասին Շ.Մեսխիայի ակնարկը, ինչի հետ համերաշխվել է Խ.Թորոսյանը¹, հիմնագուրկ է։ Դա է վկայում Ստեփանոս Օրբելյանի հետևյալ վկայությունը . «...Թամարն մեծարեալ զորդիսն Սարգսի՝ որդւոյ Ջաքարէի իշխանի, հայ ազգաւ և ուղղափառ հաւատով»²։ Ուրեմն, վրաց մատենագրությանը հասկանալի պատճառներով քաջածանոթ Սյունյաց պատմիչը Ջաքարեի ու Իվանեի պապին ոչ միայն Մխարգրծելի պատվանուն- մականունով չի օժտել, այլև նրա հայ լինելու հավաստմամբ չբավարարվելով՝ շեշտել է նաև «ուղղափառ», այսինքն՝ լուսավորչական դավանանքը։ Հետագայում, անդրադառնալով 1280-ական թվականների իրողություններին, նա հականե հանվանե հայտնել է Իվանեի, Ջաքարեի ու նրանց հորեղբորորդի Բլուզ Ջաքարեի՝ հայ պատմագիտության մեջ Վահրամյաններ կոչվող սերունդների այդ ժամանակ ընդունված տոհմանունները. «զտունն Ավագեան և զտունն Շահնշահեան և զԳագեցի»³։ Այս տոհմանունները ձևավորվել են անձնանվանական ու տեղանվանական հիմքերով (Ավագ, Շահնշահ, Գագ) և ազգանանվանակերտ «եան» ու «եցի» ածանցներով⁴։ Այսպիսով, Մեծ Սարգսի անգո Մխարգրծելի տոհմանունը նրա և իր եղբայր Վահրամի՝ Բլուզ Ջաքարեի հոր, սերունդներին անցած լինելու մասին Շ.Մեսխիայի պնդումը ևս սնանկ է⁵։ Սակայն, նա իրավացի է՝ գրելով, որ հայկական աղբյուրներին բնորոշ է ֆեոդալներին տոհմանունով նշելը⁶։ Հենց այդպես էլ վարվել է Ստեփանոս Օրբելյանը, ինչը վրացագիտության մեջ համապատասխան հետևությունների, ցավոք, չի հանգեցրել։

Ջաքարյանների այս սերունդների մախորդների, այսինքն՝ նրանց բուն տոհմանվան հարցում Ստեփանոս Օրբելյանին լրացրել է նրա ավագ ժամանակակից Վարդան վարդապետը։ Անդրադառնալով Անիի 1161թ. իրադարձություններին՝ նա հայտնում է, որ Գեորգի III-ի կողմից դավաճանության մեջ կասկածվող Անիի քաղաքացիական կառավարիչ Աադունին պաշտոնազրկելուց հետո «զիշխանն Ջաքարեան զՍարգիս՝ ղենն ի տեղի նորա ի յԱնի»⁷։ Այս վկայությանը քաջածանոթ Շ.Մեսխիան անվարան պնդել է, թե իբր «այս ղեպքում, հասկանալի է, նկատի է առնված Սարգսի՝ Ջաքարիայի որդին լինելը և ոչ թե Ջաքարյան տոհմի գոյությունը»⁸։ Իբրև իր պնդման կռվան, նա վկայակոչել է XVIIIդ. հեղինակ Մ.Չամչյանի «եղ վերակացու քաղաքին զՍարգիս ոմն հայ իշխան երևելի՝ որդի Ջաքարեայ, որպես գրե Վարդան»⁹ խոսքերը։ Զանի որ Մ.Չամչյանի «ոմն հայ իշխան» արտահայտության վիճարկումը Շ.Մեսխիա-

¹ Մեսխիա Շ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 216, 232, Թորոսյան Խ., նշվ. աշխ., էջ 199:

² «Պատմութիւն նահանգին Միսական արարեալ Ստեփանոսի Օրբելեան արքեպիսկոպոսի Միսեայց», Թիֆլիս, 1910, էջ 391:

³ Նույն տեղում, էջ 426:

⁴ Հայկական ազգանունների ձևավորման պատմության և կազմվելու օրինաչափությունների մասին տես Ավետիսյան Տ.Մ., Հայկական ազգանուն, Երևան, 1987:

⁵ Մեսխիա Շ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 216:

⁶ Նույն տեղում, էջ 252:

⁷ «Հաւաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի լուսարանեալ», Վենետիկ, 1862, էջ 137:

⁸ Մեսխիա Շ.Ա., նշվ. աշխ., էջ 252:

⁹ Չամչյանց Մ., Պատմություն հայոց, հ. Գ., Վենետիկ, 1784, էջ 79:

յին տվյալ դեպքում ձեռնտու չի եղել (դրա հերքումը կասկածի տակ կդնեն Ս.Չամչյանի ասածի ճշտությունը), այն ստիպված անտեսելով, վրաց պատմաբանը հայտարարել է, թե իբր «Ջաքարյան տոհմի գոյությունը հայկական ու վրացական աղբյուրներով չի հաստատվում: «Ջաքարյան» տոհմանունն արհեստականորեն ստեղծվել է որոշ ուսումնասիրողների կողմից, Սարգսի հոր հատուկ անվան՝ Ջաքարիայի հիմամբ»¹: Վարդան վարդապետի վկայությանը ծանոթ է եղել նաև Խ.Թորոսյանը, որի Ջաքարյան տոհմանվան իրական լինելն ապացուցելու ջանքերը տրամաբանական մտահանգումներից այն կողմ չեն անցել և խնդիրը մնացել է բաց: Նրա քննության մեջ միակ ընդունելի միտքն այն է, որ Վարդան վարդապետը Սարգիս անունը որոշյալ առումով է օգտագործել, ինչից հետևում է, որ «Ջաքարեան»-ը ոչ թե որդիության, այլ՝ տոհմանվան ցուցիչ է²:

Ս.Չամչյանի ներկայացրած Ջաքարյանների տոհմածառից երևում է, որ նա այն հստակ չի պատկերացրել, քանի որ գրել է. «Հայր սոցա (Ջաքարեի ու Իվանեի-Ա.Շ.) Սարգիս՝ էր որդի Ջաքարի, որդւոյ Վահրամայ՝ որդւոյ առաջնոյն Սարգսի»³, սակայն Մեծ Սարգսին Ջաքարիայի որդին համարելով, ճիշտ է վարվել: Բայց նա սխալ հասցե է ընտրել, երբ Մեծ Սարգսի՝ Ջաքարիայի որդին լինելը հաստատելու համար, վկայակոչել է Վարդան վարդապետին: Բանն այն է, որ վերջինս Կիրակոս Գանձակեցու ման Ջաքարյանների տոհմածառի՝ մեզ հետաքրքրող հատվածը ճիշտ չի պատկերացրել, ինչը պայմանավորված է իր դասընկերոջից կամ երկուստեք մույն աղբյուրից օգտված լինելով: Ըստ Վարդան վարդապետի, Ջաքարյանների տոհմածառը հետևյալն է. «Ջաքարե և Իւանէ, որդիք Սարգսի, որդւոյ Վահրամայ, որդւոյ Ջաքարի, որդւոյ Սարգսի»⁴: Կիրակոս Գանձակեցին իր հերթին գրել է. «...էին յԱրևելս երկու եղբարք, որդիք Սարգսի բարեպաշտ իշխանի, որդւոյ Վահրամայ, որդւոյ Ջաքարի»⁵: Այսինքն, եթե Ս.Չամչյանը Մեծ Սարգսի հայր է համարել Ջաքարին (Ջաքարիա), ապա Վարդան վարդապետն ու Կիրակոս Գանձակեցին՝ Վահրամին: Երկու պատմիչների կողմից Մեծ Սարգսի հայրը Վահրամին, իսկ պապը՝ Ջաքարիային (Ջաքար) համարելը վկայում է XIII դ. հայ պատմագրության մեջ Ջաքարյանների տոհմածառի տվյալ հատվածն այդ կերպ պատկերացնելը: Մինչդեռ, իրականում Վահրամը եղել է Մեծ Սարգսի ոչ թե հայրը, այլ՝ եղբայրը, իսկ Ջաքարիան հանդիսացել է Մեծ Սարգսի ոչ թե պապը, այլ՝ հայրը: Այս իրողությունը հայ-վրացական աղբյուրների համադիր քննությամբ վաղուց միմյանցից անկախ պարզել են Աս.Շահնազարյանը և Ս.Կակաբաձեն,⁶ ինչը Շ. Մեսխիային հայտնի լինելը երևում է Ջաքարյանների՝ նրա կազմած տոհմածառից⁷: Հետևաբար, Վարդան վարդապետը «զիշխանն Ջաքարեան զՍարգիս» ասելով, նկատի է ունեցել ոչ թե Մեծ Սարգսի՝ Ջաքարիայի որդին լինելը, այլ՝

¹ Մեսխիա Շ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 252:

² Թորոսյան Խ., նշվ. աշխ., էջ 222-233: Ի դեպ, Խ.Թորոսյանն իր սովորության համաձայն, այս դեպքում ևս տողերիս հեղինակի և այլ հետազոտողների աշխատություններից առատ քաղագրումներ անելով հանդերձ, համապատասխան հղումների չի դիմել:

³ Չամչյանց Մ., նշվ. աշխ., էջ 149:

⁴ Վարդան վարդապետ, էջ 138:

⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 162:

⁶ Շահնազարյան Աս., նշվ. աշխ., էջ 77, Կակաբաձեն Ս., Ո՞վ էր և ե՞րբ է ապրել Սարգիս Թմոզվեցին, Թբիլիսի, 1913, էջ 7-13:

⁷ Մեսխիա Շ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 227:

տոհմանունը: Հակառակ դեպքում նա Ձաքարյանների տոհմածառի սխալ իմացության պարտադրանքով Մեծ Սարգսի որդիությունը բնորոշելու նպատակով, կօգտագործեր «զիշխանն Վարհամեան զՍարգիս» արտահայտությունը: Բացի այդ, որ Վարդան վարդապետն անծի որդիությունը, թոռնությունը և տոհմանունն իբրև կանոն խիստ հստակ է արձանագրում, վկայում են նրա աշխատությունում հանդիպող թեկուզ հետևյալ արտահայտությունները. «Գրիգոր Մամիկոնեան», «Աշոտ Բագրատունի որդի Սմբատայ», «Քազաւորացն Բագրատունեաց», «յազգէն Սենեքերիմայ», «որդին Ապուլեթին Իւանէ», «Օրբելեանց», «Պետրոս Խոնթկայ որդին», «թոռն Վիգենայ Շահնշահ», «Վաղթանգ Սակեանց», «զԳրիգոր իշխանն կոչեցեալն որդի Խաղբակայ», «Կիրիկեանց Ասխարթանայ», «Աւագն որդի Իւանէի», «Ձաքարէ որդի Շահնշահի»¹: Բերված փաստերին ևս Շ.Մեսխիայի ծանոթ լինելը, կասկածից վեր է: Սակայն Ձաքարյան տոհմանունը մտացածին, արհեստական համարելու ծգտմամբ պայմանավորված, նա չի նկատել այն, ինչը հնարավոր չէր չնկատել:

Այսպիսով, Ձաքարյաններին ժամանակակից աղբյուրների համադիր քննությունն ապացուցում է, որ հայկական այդ իշխանական տոհմի բուն անվանումը եղել է Ձաքարյան: Այն ծագել է Մեծ Սարգսի հայր Ձաքարիայի կամ, ելնելով այդ տոհմի սերունդների անվանակոչության օրինաչափություններից, վերջինիս թերևս - Ձաքարիա կոչված պապի անունից²: Հետագայում արդեն, երբ այդ տոհմը բազմաճյուղվել, բաժանվել է տարբեր ճյուղերի, դրանք կոչվել են կամ իրենց հիմնադիրների անվանական հիմքով, կամ էլ նստավայրերի տեղանվանական հիմքով ու համապատասխան ածանցներով ձևավորված տոհմանուններով՝ Ավագյան, Շահնշահյան, Գագեցի, Թմոզվեցի: Ինչ վերաբերվում է վրաց իրականության մեջ Ձաքարյանների Սխարզոծելի հորջորջմանը, ապա այն իրական հիմքից զուրկ պատվանուն-մականուն է՝ վրաց մատենագրության և ընդհանրապես իրականության մեջ բարձրացված տոհմանվան աստիճանի:

¹ Վարդան վարդապետ, էջ 70, 87, 92, 122, 130, 133, 140, 143, 145, 148:

² Մ.Երեմյանն ու Հ.Մանանդյանը և, նրանց հետևորդներ, Խ.Թորոսյանը գանձում են, որ Ձաքարյան տոհմանունն առաջացել է Մեծ Սարգսի հայր Ձաքարիայի անունից (Մ.Երեմյան, նշվ. աշխ., էջ 12-13, նույնի՝ Юрѣя Боголюбскѣя а армянских и грузинскихъ всточнѣках («Երևանի պետական համալսարանի գիտական աշխատություններ», հ. XXIII, Երևան, 1946, էջ 190), Մանանդյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 125, ծան. 2, Թորոսյան Խ., նշվ. աշխ., էջ 231: